

О.М.ЗАХАРЧУК *

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО СТАВЛЕННЯ НАПОЛЕОНА І ДО ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ОКРАЇН РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В 1812 р.

Аналізуються погляди сучасної української історіографії на плани наполеонівської Франції відносно південно-західних губерній Російської імперії. Зазначено, що за останні роки вітчизняна історіографія збагатилася студіями, в яких повному розкриваються різноманітні аспекти війни 1812 р.

Ключові слова: Наполеон Бонапарт, меморандум, Російська імперія, південно-західні окраїни, Борщак, Сокольницький, сучасна українська історіографія.

Першими, хто звернув увагу на місце південно-західних окраїн Російської імперії в політиці Наполеона, були польські історики. Як зауважує сучасний український дослідник В.Ададуров, вони назвали свої головні праці «Наполеон і Польща», аби таким чином привернути увагу світової громадськості до проблеми державного існування своєї Батьківщини в кордонах до її першого поділу (1772 р.)¹. Польські дослідники доводили зацікавленість французького володаря проблемою Польщі. Невдовзі, під враженням праць польських істориків, представники інших «молодих націй» почали стверджувати, що інтерес Наполеона до Східної Європи був не тільки пропольським. Відтак з'явилися праці «Наполеон і Литва»², «Наполеон і Україна»³.

Після того, як відомий радянський наполеонознавець Є.Тарле вказав на те, що імператор французів розглядав можливість наступу не лише на Москву, але й на Санкт-Петербург і Київ⁴ – почали з'являтися праці українських радянських дослідників, які стверджували, що особливе місце в планах французів займали південно-західні окраїни Російської імперії, тобто територія сучасної України⁵. Зокрема, ці плани вони розглядали як

* Захарчук Олег Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (Київ)

E-mail: korsika1769@gmail.com

¹ Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії. – Л., 2007. – С.20. Див. також: Handelsman M. Napoléon et la Pologne 1806–1807 d'après les documents des Archives Nationales et les Archives du ministère des affaires étrangères. – Paris, 1909; Askenazi S. Napoleon a Polska. – Warszawa; Kraków, 1919. – Т.1–3.

² Dundulis B. Napoleon et Liuanie. – Paris, 1940.

³ Borschak E. Napoléon et L'Ukraine // Revue des Etudes Napoléoniennes. – Т.2. – Paris, 1922. – Р.24–40; Борщак І. Наполеон і Україна: З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. – Л., 1937.

⁴ Тарле Е.В. Нашествие Наполеона на Россию: 1812 год. – Москва, 1938. – С.24.

⁵ Гербилюський Г.Ю. Українські козацькі полки. – Москва, 1943. – С.2; Котов В.Н. Україна в завойовувальних планах Наполеона І: Дисс. ... канд. іст. наук. – К., 1945. – С.76–87; Сміян П.М. Україна у Вітчизняній війні 1812 р.: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1946. – С.79–91; Стрельський В.И. Участие украинского народа в Отечественной войне 1812 года // Историчний збірник Київського

один із важливих доказів існування в Наполеона агресивних намірів щодо Росії⁶.

Сучасні українські вчені продовжили працювати у цьому напрямі. Слід зауважити, що значний вплив на дослідження даної проблеми справили праці випускника юридичного факультету Новоросійського університету, відомого українського громадсько-політичного діяча, історика-аматора Ілька Борщака (Баршак Ілля Львович, 1892–1959 рр.)⁷. Важливе місце у колі його інтересів займала тема «Україна в політиці великих держав», зокрема Франції. В її рамках він один із перших почав досліджувати проблему «Наполеон і Україна». Зокрема, у 1912 р. І.Боршак під псевдонімом «Сергій Подольнин» опублікував статтю, в якій зробив безпідставну заяву, що нібито під час кампанії 1812 р. Наполеон виявив інтерес до України⁸. Так, автор доводив, що в імператора французів під час відступу з Москви існував план відходу на українську територію, де він нібито сподівався на підтримку місцевого населення⁹.

У 1922 р. відомий фахівець із питань зовнішньої політики Наполеона І професор Е.Дрію не тільки допоміг І.Борщакові опублікувати розширений варіант цієї статті в редакційному ним паризькому «Часописі наполеонівських досліджень», але й написав коротку передмову до неї¹⁰. В основу своєї гіпотези І.Боршак, головним чином, поклав знайдені ним в архіві міністерства закордонних справ Франції невідомі дослідникам матеріали, які свідчили про зацікавленість уряду Наполеона південно-західними окраїнами Російської імперії. Зокрема, він виявив меморандум, в якому Наполеонові пропонувалося утворити «незалежну державу», що мала складатися «з Полтавського та Чернігівського князівств вздовж течії Дніпра». Козаки разом із кримськими татарами ввійшли б до нової держави – Наполеоніди. Вона складалася б з «Дніпровської частини Катеринославщини, Таврії, всієї долини Донця, аж до Дону, що разом з Азовським та Чорним морями буде утворювати кордон цієї

державного університету ім. Т.Г.Шевченка. – Вип. №3. – К., 1952. – С.128–129; Некрасов П.А. Участь українського народу проти наполеонівської навали в 1812 році // Праці Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова: Серія історичних наук. – Вип.5. – Одеса, 1956. – С.122; Буцук А.К. Вітчизняна війна 1812 // Українська радянська енциклопедія. – Т.2. – К., 1960. – С.505; Кудрицький А.В. Наполеон І // Там само. – Т.9. – К., 1961. – С.501; Гербицький Г.Ю. Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. // Український історичний журнал. – 1962. – №5. – С.24–25; Абаляхін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – К., 1962. – С.7–10; Его же. Боевое содружество украинского и русского народов в Отечественной войне 1812 г.: Дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1964. – С.58–68; Котов В.Н. Завойовницькі плани Наполеона І щодо України та їх крах // Вісник Київського університету: Серія «Історія і право». – Вип.7. – К., 1965. – С.75–88; Ястребов Ф.О. Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. // Історія Української РСР. – К., 1967. – С.368; Буцук А.К. Вітчизняна війна 1812 // Українська радянська енциклопедія. Вид. 2-ге. – Т.2. – К., 1978. – С.329; Кудрицький А.В. Наполеон І // Там само. – Т.7. – К., 1982. – С.221.

⁶ Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.228.

⁷ Ададуров В.В. Боршак Илья // Заграничные походы русской армии 1813–1815 годы: Энциклопедия: В 2 т. / Отв. ред. В.М.Безотосный, А.А.Смирнов. – Т.1. – Москва, 2011. – С.162–163.

⁸ Ададуров В.В. Юго-западные окраины Российской империи в иерархии приоритетов восточноевропейской политики Наполеона (Историографический аспект) // Эпоха 1812 года: Исследования: Источники: Историография: Сб. мат. // Труды ГИМ. – Вып.183. – Москва, 2010. – С.369.

⁹ Подольнин С. Наполеон і Україна // Рада. – 1912. – Ч.141. – С.2–3.

¹⁰ Borschak E. Napoléon et L'Ukraine. – P.24–40.

держави на півдні». Ця нова держава, «маючи на чолі єдиного вождя й конституцію, відповідатиме звичаям народів, що тут проживають, із можливою перспективою політичної незалежності, і буде міцним бар'єром проти амбітних планів Росії та її претензій на Чорне море»¹¹. Отже, «відкинута від берегів Балтійського та Чорного морів, відділена від великої Французької імперії могутньою низкою держав, які завжди озброєні і готові відбити напад – Росія змушена буде назавжди відмовитися від своїх намірів завоювання та різного роду зазіхань»¹².

За твердженням В.В.Ададунова, віднайдення цього меморандуму і публікація його стислого змісту у частині, котра стосувалася українських земель, належить до найважливіших заслуг І.Борщака¹³. Попри вищезгаданий документ, хоч він і не був підписаний, а прізвище автора було невідоме, І.Борщак зауважив, що його укладено графом А.-М. д'Отривом, який тоді відповідав за розшук для Наполеона архівних матеріалів про Росію¹⁴. Для солідності, дослідник приписав йому посаду «політичного директора» міністерства закордонних справ наполеонівської Франції¹⁵.

Проте завдяки розвідкам наполеонознавця, керівника приватного Центру наполеонівських досліджень та засновника його журналу Ф.Бокура, а також уже згаданого В.Ададунова, зрештою вдалося встановити й справжнього автора цього меморандуму¹⁶. Обидва науковці в різний час працювали в Архіві історичної служби сухопутних військ Франції (Париж), де і знайшли оригінал цього документа. Автором його був не д'Отрив, як стверджував І.Борщак, а один із відомих діячів польського патріотичного руху початку ХІХ ст., котрий устиг послужити як у польській, так і французькій арміях – дивізійний генерал М.Сокольницький, кавалер ордена Почесного легіону, командор польського ордена «За військові заслуги»¹⁷.

Слід зазначити, що авторитет І.Борщака настільки великий, що не тільки радянські, але й сучасні українські та російські дослідники¹⁸ часто використовували й продовжують використовувати його твердження, не піддаючи їх сумнівам. На певному (ранньому) етапі своєї наукової діяльності автор цієї статті також не уникнув спокуси довіритися словам І.Борщака, стверджуючи, що

¹¹ Борщак І. Наполеон і Україна... – С.71–72.

¹² Там само. – С.72.

¹³ Ададунов В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.27.

¹⁴ Там само. – С.28.

¹⁵ Борщак І. Наполеон і Україна... – С.70.

¹⁶ Див.: Бокур Ф., Яновский О.А. Российская империя в оценках польского генерала армии Наполеона // Французская революция и судьбы мира: Мат. междунар. науч.-практ. конф., посвященной годовщине Французской революции (1789–1799 гг.), 21–22 апреля 1999 г. – Минск, 1999. – С.126–129; Яноўскі А. Цікавыя знаходкі французскага даследчыка Фернанда Бокура // Беларускі гістарычны часопыс. – 1999. – №2. – С.28; Бокур Ф. Михал Сокольницький и его записки императору Франции // Там же. – С.29–36; Ададунов В.В. Документ і його прочитання дослідником: історія «Наполеоніди» // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Вип.39/40. – Л., 2005. – С.595–596; Його ж. Народження одного історичного міту: проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака // Україна модерна. – К.; Л., 2005. – С.224–226; Його ж. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.26–44, 281–288.

¹⁷ Див.: Sokolnicki M. General Michał Sokolnicki: 1760–1815. – Kraków; Warszawa, 1912.

¹⁸ Див., напр.: Абалихин Б.С. Отечественная война 1812 г. и украинское казачество // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. – Вип.2. – К., 1993. – С.53–54.

напередодні війни з Росією 1812 р. Наполеон багато часу присвятив вивченню історії України¹⁹. У результаті недоступності західних архівів із довірою поставилися до наведеної у працях І.Борщака інформації й інші сучасні вітчизняні дослідники²⁰. Утім, після публікації документа, віднайденого Ф.Бокуром, що стосувався планів, запропонованих М.Сокольніцьким Наполеонові на майбутню війну з Росією²¹, та студій із цієї проблематики В.Ададуrowa²² довелося змінити погляди на ставлення французького імператора до південно-західних країн Росії²³.

Серед одинадцяти відомих на сьогодні меморандумів М.Сокольніцького, які він подав французькому урядові, дев'ять увійшли як окремі частини в документ, що його Ф.Бокур знайшов і передав у 1998 р. для перекладу та публікації своєму білоруському колезі О.Яновському. Із-поміж них особливої уваги, на наш погляд, заслуговує меморандум «Огляд готових до активних дій сил, котрі здатна виставити Польща, як у цілісності територій, так

¹⁹ Захарчук О.М. Наполеон і Україна // Київська старовина. – 1995. – №3. – С.73–74, 76; *Його ж.* «Силова дипломатія» в зовнішньополітичній діяльності Наполеона Бонапарта: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000. – С.154–155; *Його ж.* Східна дипломатія Наполеона Бонапарта і Україна // Україна дипломатична. – Вип.6. – К., 2005. – С.363, 365–369, 374; Гончар Б.М., Захарчук О.М. Наполеон і Україна // Діалог: Україна – Франція: Історія: Економіка: Політика. – Вип.2. – К., 2002. – С.74.

²⁰ Див.: Борисенко В.Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX ст. – К., 1998. – С.387; Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – С.64; Турченко Ф., Мороко В. Історія України: кінець XVIII – початок XX. – К., 2000. – С.20; Гордієнко В. Наполеон І Бонапарт // Довідник з історії України. – Л., 2001. – С.495; Ресніт О.П. Дипломатичні аспекти «східного питання» // Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С.279–280, 283–284; *Його ж.* Україна в імперську добу. – К., 2003. – С.62–64, 67–68; Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України. – К., 2002. – С.298–300; Іваненко О.А. Українське козацтво в працях французьких авторів на межі XVIII–XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки та знахідки. – Вип.11. – К., 2002. – С.254–262; *Його ж.* Політичні та економічні передумови співробітництва Франції та України в культурній сфері // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – Вип.4. – К., 2003. – С.88; Шах Т. Україна в планах Наполеона // Мандрівце (Тернопіль). – 2006. – №5. – С.71–72; Філінюк А.Г. Зовнішня політика Росії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Т.13. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С.68–69; Філінюк А.Г., Ігнат'єва Т.В. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.). – Кам'янець-Подільський, 2006. – С.92–93; Михальчук П.А., Куций І.П. Нова історія України. – Ч.2. – Тернопіль, 2007. – С.240; Горак В.С. Наполеоніда: Плани наполеонівської Франції щодо України та їхній крах // День. – 2010. – №90/91. – С.8; Донік О.М. Україна у складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.). – К., 2011. – С.110; *Його ж.* Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. // Україна: хронологія розвитку. – Т.5. – К., 2011. – С.52; Кудряченко А.И. Украина в планах Наполеона в войне 1812 года // Вітчизняна війна 1812 р. в контексті поступу всесвітньої історії: Зб. наук. праць. – К., 2013. – С.13–21; Латамйєва Н.В. Роль Украинского ополчения в Отечественной войне 1812 г. // Там само. – С.102; Черногор Я.О. Місце і роль українських козаків у війні 1812 р. // Там само. – С.197. Латыш Ю.В. Украинские земли в составе Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX вв. // История Украины: Учебник / Под ред. Г.Д. Казьмирчука. – К., 2013. – С.273–274.

²¹ Сокольніцький М. «Исполнено по высочайшему повелению...»: Рапорт, поданный Наполеону начальником его контрразведки, польским генералом Михалом Сокольніцьким, с рекомендациями «О способах избавления Европы от влияния России...» / Сост., предисл., примеч. О.А.Яновского, пер. с фр. В.А.Яновского. – Минск, 2003.

²² Див.: Ададуrow В.В. Народження одного історичного міту... – С.212–236; *Його ж.* Документ і його прочитання дослідником... – С.590–610.

²³ Див.: Захарчук О.М. Українська тема в записках польського генерала Міхала Сокольніцького // Україна дипломатична. – Вип.7. – К., 2006. – С.377–385.

і виключно від своїх кордонів, що розглядаються у суто військовому аспекті». Зокрема, меморандум присвячено проекту відновлення Речі Посполитої в кордонах до 1772 р. Для того, щоб «надійно захистити Польщу від Росії», М.Сокольніцький запропонував створити на її рубежах низку герцогств «під безпосередньою протекцією Польщі» – Лівонське, Полоцьке, Смоленське, Мстиславське, Чернігівське (або Новгород-Сіверське) та Полтавське. Потім, згідно з планом генерала, ішли «різні козацькі орди – головним чином ті, що відомі під назвою запорізьких». Об'єднані з кримськими татарами, вони могли б сформувати єдину державу – Наполеоніду, котра складалася б із задніпровської частини Катеринославського губернаторства, Таврійського губернаторства, долини Дінця до впадіння цієї річки в Дон; кордонами країни на півдні пропонувалося зробити узбережжя Азовського та Чорного морів²⁴.

Слід зазначити, що І.Борщак у своїй книзі «Наполеон і Україна» дав скорочений варіант меморандуму М.Сокольніцького. Оскільки його знання французької мови бажало бути кращими, то, крім відвертої фальсифікації даного документа, з'явилася ціла низка огріхів через не зовсім точний переклад. Так, як уже зазначалося, на думку І.Борщака, Наполеоніда повинна була складатися з Полтавського та Чернігівського князівств уздовж течії Дніпра від Десни до Орла, включаючи територію до Азовського моря²⁵. Проте при перекладі дослідник припустився грубої помилки. Зокрема, як свідчать архівні документи, автор меморандуму, визначаючи кордони Полтавського герцогства (у І.Борщака – князівства), мав на увазі річку Орель (ліва протока Дніпра), а не російське місто Орел²⁶. Слід зауважити, що перекладач документа В.Яновський, який працював із переданим Ф.Бокуром варіантом, у цьому місці також припустився помилки, переплутавши річку Орель із містом Орел²⁷. Це, своєю чергою, спричинило появу у сучасній українській історіографії недостовірних тверджень відносно території Наполеоніди. Наприклад, М.Варварцев стверджує, що у планах наполеонівської Франції було створення під її протекторатом васальної держави на теренах України та Росії. Зокрема, «одне із залежних від Франції герцогств (князівств) планувалося створити в межах Полтавщини, Чернігівщини та частини російських земель із північним кордоном біля міста Орел»²⁸.

Аналізуючи текст меморандуму М.Сокольніцького, що був опублікований, а також праці В.Ададуrowa, автор статті дійшов висновку, що І.Борщак прагнув видати бажане за дійсне. Фактично, цей документ свідчить, що Наполеонові пропонувалося створення маріонеткових держав під протекторатом відновленої Речі Посполитої, а не козацько-татарської

²⁴ Сокольніцький М. «Исполнено по высочайшему повелению...»... – С.81–82.

²⁵ Борщак І. Наполеон і Україна... – С.71.

²⁶ Див.: Ададуrow В.В. Документ і його прочитання дослідником... – С.600, 607.

²⁷ Сокольніцький М. «Исполнено по высочайшему повелению...»... – С.81. Також див.: Ададуrow В.В. Юго-западные окраины Российской империи... – С.395–396.

²⁸ Варварцев М.М. «Наполеоніда» // Енциклопедія історії України. – Т.7. – К., 2010. – С.170; Його ж. «Наполеоніда» // Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник. – Вип.3. – К., 2012. – С.241.

конфедерації під патронатом Франції, як стверджував І.Борщак²⁹. Проект Наполеоніди – це повністю дітище М.Сокольніцького. Документальні ж докази про існування планів Наполеона відносно української державності – відсутні.

Цю тему було розвинуто в останніх працях автора цієї статті. Зокрема, крім згаданого досліджено й інші меморандуми М.Сокольніцького. Так, на прикладі документа «Короткий огляд сил, що може виставити Росія в майбутній кампанії, та оцінка удару, який вона може витримати», було показано, що польські аналітики навмисно применшували рівень боєздатності російської армії, зокрема професіоналізм її командного та офіцерського складу, з єдиною метою, аби наблизити початок війни Наполеона з Росією і таким чином здійснити свою ідею відновлення польської державності³⁰. Аналізуючи інший меморандум польського генерала – «Погляд на театр воєнних дій, а також на можливі пересування військ, що можуть брати участь як з однієї, так і іншої сторони», – доходимо висновку, що М.Сокольніцький залишався голосливим, стверджуючи про готовність населення Литви, Волині, Поділля й України активно виступити в підтримку французької армії. Зокрема, немає жодних згадок про факти повстань, створення нелегальних антиросійських організацій тощо³¹.

Слід зазначити, що серед інших меморандумів, які подав французькому урядові М.Сокольніцький, виділяється «Погляд на Волинь», що також був органічною частиною загального плану ведення війни проти Росії. Зокрема, польський генерал радив Наполеонові для проведення широкомасштабної диверсії, успіх якої був би «вирішальним фактором усієї кампанії», послати 20-тисячний корпус із метою оволодіння Києвом³². Він мав рухатись із території Варшавського герцогства в напрямку від Бугу до Дніпра, та впродовж 24–25 днів опанувати Волинь і Київщину. Утім, на нашу думку, М.Сокольніцький знову, як і в інших меморандумах, видавав бажане за дійсне, зокрема гарантуючи збільшення армійського корпусу за рахунок повстань, що мали «сколихнути цю провінцію і змусити рахуватися із собою ворога»³³. Він наводив просто фантастичні цифри, нібито одна тільки Волинь дасть від 40 до 50 тис. рекрутів³⁴. Навіть якби «диверсія на Київ» вдалася, вона, на нашу думку, ніякого впливу на результат кампанії не справила б, адже головні події розгорталися на західному напрямку. Крім того, на південному заході в росіян було достатньо сил, щоб відбити удар

²⁹ Захарчук О.М. Наполеонизм у дослідженні українських учених // Матеріали III Міжнародного конгресу українських учених «Українська історична наука на шляху творчого поступу». – Т.3. – Луцьк, 2008. – С.486.

³⁰ Захарчук О.Н. Проекты польского генерала Михала Сокольніцкого и Отечественная война 1812 г. // Отечественная война 1812 г. и российская провинция в событиях, человеческих судьбах и музейных коллекциях: Мат. Всеросс. науч. конф. – Вып. XVII. – Малоярославец, 2009. – С.197.

³¹ Там же. – С.198.

³² Сокольніцький М. «Исполнено по высочайшему повелению...»... – С.113.

³³ Там же. – С.130.

³⁴ Там же. – С.131.

20-тисячного корпусу, який, згідно з планом М.Сокольніцького, повинен був захопити Київ³⁵.

На основі проаналізованих документів доходимо висновку, що всі меморандуми М.Сокольніцького так і залишилися політичними «прожекторами», оскільки його ідеї не збігалися з планами імператора французів у найголовнішому – питанні відновлення польської державності³⁶.

Низку праць автора цієї статті спеціально присвячено аналізу студій І.Борщака та сучасних дослідників, котрі сприйняли на віру його тези й на їх основі продукують нові міфи, а також вивченню публікацій дослідників, котрі їх розвінчують³⁷. Торкнувся даної проблеми і харківський історик В.Кравченко. Працюючи в Російському державному військово-історичному архіві, він у фонді О.Аракчєєва знайшов документ, датований березнем – червнем 1812 р.³⁸ Його автор, співробітник Особливої канцелярії військового міністра, уродженець України підполковник П.Чуйкевич в аналітичній записці, адресованій керівникові військового відомства генералові М.Барклаю-де-Толлі, охарактеризував становище напередодні війни 1812 р. в українських землях Російської імперії. П.Чуйкевич звертав увагу російського уряду на сильні соціальні суперечності, але, на відміну від М.Сокольніцького, навіть не натякав на існування політичної опозиції чи загрози сепаратизму. Зокрема, він стверджував, що «цей край, в якому ненависть народу до дворянства очевидна, може бути збурений»³⁹.

Розглянувши дану проблему і харківський дослідник С.Потрашков. Аналізуючи інформацію, яка була наведена І.Борщаком, історик зробив висновок, що оцінка ситуації в південно-західній частині Російської імперії в матеріалах, пропонованих Наполеонові його дипломатами та розвідниками напередодні війни з Росією 1812 р., була «цілком безпідставною»⁴⁰. Водночас, аналізуючи праці сучасних вітчизняних істориків за перші десять років, що були присвячені французько-російській війні, дослідник, на нашу думку, вірно вказує, що загалом для них було характерним перебільшення місця й ролі України у планах Наполеона, необґрунтованість твердження про

³⁵ Захарчук О.Н. Прожекторы польского генерала Михала Соколицкого... – С.119.

³⁶ Захарчук О.Н. Волинь в планах польского генерала Михала Соколицкого // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Україна та Волинь в наполеонівських війнах: Наук. зб. – Вип.41: Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 р. / Упор. А.Силук, О.Златогорський. – Луцьк, 2012. – С.185.

³⁷ Захарчук О.Н. Элементы мифологизации наполеоноведения в современной постсоветской науке // Наполеоновские войны на ментальных картах Европы: историческое сознание и литературные мифы. – Москва, 2011. – С.73–87; *Его же*. Так рождаются мифы // Родина. – 2012. – №6. – С.25–27, 29.

³⁸ Кравченко В.В. Україна напередодні російсько-французької війни 1812 р. очима сучасника // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип.2. – Х., 1999. – С.203–209. Одним із перших, хто звернув увагу на цей документ у сучасній українській історіографії та використав його у своїх працях, був д-р іст. наук проф. С.В.Потрашков (див.: *Потрашков С.В.* О некоторых тенденциях в освещении Отечественной войны 1812 г. современными украинскими историками // Отечественная война 1812 г.: Источники: Памятники: Проблемы: Мат. XII Всеросс. науч. конф. – Москва, 2005. – С.270–272).

³⁹ Цит. за: Кравченко В.В. Україна напередодні російсько-французької війни 1812 р. ... – С.209.

⁴⁰ Потрашков С.В. Украина в Отечественной войне 1812 года: внутренний аспект // Отечественная война 1812 г.: Источники: Памятники: Проблемы: Мат. VIII Всеросс. науч. конф. – Можайск, 2000. – С.210.

начебто плекання ним планів щодо створення на українській території незалежної держави, про широку прихильність до французів серед освіченої частини українського суспільства, у першу чергу дворянства⁴¹. Підсумовуючи, С.Потрашков підкреслює, що наприкінці 1990 – на початку 2000-х рр. з'явилися нові публікації, автори яких намагалися відійти від стереотипів, притаманних історіографії війни 1812 р.⁴² Утім, часом історик сам собі суперечить. Так, висловивши сумнів щодо повідомлень Наполеону від французьких агентів та польських військовиків про ситуацію в південно-західних губерніях Росії, які містяться переважно у книзі І.Борщака⁴³, С.Потрашков в інших публікаціях стверджує, що його праця до сьогодні не втратила наукового значення та продовжує її цитувати⁴⁴.

У 2008 р. в Інституті українознавства імені І.Крип'якевича НАН України (Львів) докторську дисертацію захистив В.Ададуров⁴⁵. На основі документів з архівів Франції, Австрії, Польщі й України він уперше в історіографії дослідив ставлення французького уряду доби Наполеона Бонапарта до південно-західних окраїн Російської імперії⁴⁶. Воно розглядалося як багаторівневе історичне явище, котре сформувалося за сприятливої міжнародної кон'юнктури (наполеонівські війни) у процесі ознайомлення державних діячів Франції з різномірною інформацією про Росію. На основі уявлень, які складалися з екзотичних як для свідомості західноєвропейців образів східно-

⁴¹ *Потрашков С.В.* Отечественная война 1812 г. в освещении современных украинских историков (1992–2002 гг.) // Отечественная война 1812 г.: Источники: Памятники: Проблемы: Мат. XI Всеросс. науч. конф. – Можайск, 2004. – С.274; *Его же.* О некоторых тенденциях в освещении Отечественной войны 1812 г. ... – С.268.

⁴² *Потрашков С.В.* Отечественная война 1812 г. в освещении современных украинских историков (1992–2002 гг.) // Отечественная война 1812 г.: Источники: Памятники: Проблемы: Мат. XI Всеросс. науч. конф. – Можайск, 2004. – С.276.

⁴³ *Потрашков С.В.* Тревожное время: юго-западные и южные окраины Российской империи накануне и в начальный период наполеоновского нашествия // Отечественная война 1812 г.: Источники: Памятники: Проблемы: Мат. XV Междунар. науч. конф. – Можайск, 2009. – С.42; *Его же.* Нашествие Наполеона и польское население юго-западной окраины Российской империи // Отечественная война 1812 г.: Источники: Памятники: Проблемы: Мат. XVII Междунар. науч. конф. – Можайск, 2012. – С.243–244.

⁴⁴ *Потрашков С.В.* Отечественная война 1812 года в украинской историографии (1917–1991 гг.) // Бородино и наполеоновские войны: битвы, поля сражений, мемориалы: Мат. Междунар. науч. конф. – Москва, 2003. – С.237; *Его же.* Тревожное время... – С.41–42.

⁴⁵ *Ададуров В.В.* «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Л., 2008. – 32 с.

⁴⁶ Див.: *Ададуров В.В.* Досвід історичного уявлення: Уряд Наполеона I про українські землі Російської імперії // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки: Зб. наук. праць. – К., 2006. – С.2006; *Його ж.* Економічні інтереси на службі великої політики: Проекти та спроби французького проникнення на південні ринки Російської імперії (1800–1812 рр.) // Україна модерна: Зб. наук. праць. – Ч.10. – К.; Л., 2006. – С.21–37; *Його ж.* Ситуація греко-католицької та православної церков у Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. очима інформаторів уряду Франції // Вісник Київського міжнародного університету: Серія «Міжнародні відносини»: Зб. наук. праць. – Вип.5. – К., 2007. – С.123–131; *Його ж.* Українське козацтво в уяві французького уряду доби Наполеона I // Україна у Центрально-Східній Європі: Зб. наук. праць. – Вип.6. – К., 2006. – С.391–419; *Його ж.* Уявлення уряду Франції стосовно населення південно-західного пограниччя Російської імперії напередодні та під час війни 1812 р. // Драгобицький краєзнавчий збірник: Зб. наук. праць. – Вип.10. – Дрогобич, 2006. – С.284–300; *Його ж.* Уявлення французького уряду стосовно Лівобережної України початку XIX ст. // Регіональна історія України: Зб. наук. праць. – Вип.1. – К., 2007. – С.167–186.

європейської реальності, формувалися проекти опанування такої важливої бази людських і матеріальних ресурсів, якою були українські губернії Росії⁴⁷.

Наукова новизна цього дослідження визначається концептуальною постановкою проблеми, у вирішенні якої поєдналися:

1. Інноваційна методологія реконструкції колективних уявлень, яка полягає в аналізі змісту джерел (статистичних описів, меморандумів, топографічних карт тощо), з одночасним урахуванням як впливу на вміщену в них інформацію першоджерел її отримання (наприклад праць науковців), так і ментальність та світогляд її споживачів. Завдяки цій методології з'ясовано: проекти та дії Наполеона і його оточення визначалися невідповідними дійсності уявленнями, що їх ці діячі сформували про Росію, базуючись на неточній і фрагментарній інформації, яка опинилася в їхньому розпорядженні.

2. Нова гіпотеза ставлення наполеонівської Франції до Східної Європи, що його розглянуто як багаторівневе історичне явище, котре поєднало у собі економічне, політичне та військове зацікавлення західної цивілізації в розширенні свого впливу на схід від Ельби та Дунаю.

3. Поглиблена характеристика намірів і дій уряду Наполеона щодо південно-західних губерній Російської імперії, що було здійснено на основі критичного переосмислення опублікованих джерел та історичних досліджень, а також упроваджених автором у науковий обіг архівних документів – меморандумів М.Сокольніцького, Т.Морського, Роландра, Л.Потера, листування Наполеона, Ш.-М.Талейрана, Ю.-Б.Маре, Е.-Б.Біньйона, Д.Прадта, Л.-Г.Отто, К.В.Меттерніха, К.В.Шварценберга та інших діячів⁴⁸.

Водночас В.Ададуrow першим розвінчав популярні в Україні уявлення про плани Наполеона відносно цього регіону Російської імперії, що виникли під впливом І.Борщака і були сприйняті на віру радянськими та сучасними вітчизняними дослідниками. Слід відзначити, що автор виділив три типи фальсифікації І.Борщаком архівних документів. До першого він відніс неточне відтворення (за браком філологічної та історичної освіти) або навмисне спотворення тексту документальних джерел під час перекладу. До другого – вставки в ті чи інші документи домислених І.Борщаком уривків. Третій тип – І.Борщак «вигадував» документи, які ніколи не існували⁴⁹.

Одним із прикладів фальсифікації другого типу може бути переказування І.Борщаком змісту меморандуму колишнього наполеонівського військового аташе у Санкт-Петербурзі Бургуена «Про торгівлю Росії на Чорному та Азовському морях», що був датований 1804 р. Так, згідно з інтерпретацією І.Борщака, «українці відрізняються тим, що є дуже прив'язані до своєї незалежності. Тому вони послідовно шукають союзу з росіянами, шведами, турками і татарами». Бургуен оповідає про знищення Січі, «що доконало українську свободу і залишило невдоволення у цілому народові»⁵⁰. Проте

⁴⁷ Ададуrow В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи...: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – С.30.

⁴⁸ Там само. – С.4.

⁴⁹ Там само. – С.33–34.

⁵⁰ Борщак І. Наполеон і Україна... – С.39.

оригінальний текст цього документа, який зберігається в Національному архіві Франції, виглядає по-іншому. Зокрема, на початку довідки Бурґуен оповідає, що в XV ст.

«Київщину було зайнято українськими козаками, а гирло Дніпра – запорозькими козаками, які були більше наближеними до Чорного моря, ніж перші. [...] Їхня прив'язаність до незалежності вела їх послідовно до укладення та розриву з Росією, шведами і татарами, до повернення під протекторат Росії, в якому вони віднаходять найулюбленіші похвали для своєї сміливості [з боку царських властей], котрі особливо не полишають вшановувати відвагу запорозьких козаків, але, між тим, вважають обов'язковим скасувати їхні привілеї; вони [козаки] домагалися їхнього повернення, тому в 1775 р. козаків було оточено, знищено або розпорошено»⁵¹.

На цьому, зазначає В.Ададуров, історичні відомості в документі про козаків завершуються. Але, щоб акцентувати важливість України для політики Наполеона, І.Борщак «додав» до розповіді Бурґуена конкретні політичні «рекомендації»⁵². Цим «невдоволенням», на думку І.Борщака, треба скористатися й вислати в Україну агентів під виглядом купців, які «таємно та вміло під'юджували б населення, нагадуючи йому про славетне минуле й мізерну сучасність. У свій час, коли політична кон'юнктура приведе до відвертої війни між Францією та Росією, повстання на Україні буде одним з чинників перемоги»⁵³.

Прикладом вигадування І.Борщаком неіснуючих документів є історія з так званими «прокламаціями», буцімто врученими французьким послом у Константинополі генералом О.Себастьяні запорожцям, які перебували у Задунайській Січі, для поширення їх в Україні. І.Борщак, зокрема, писав про його зустріч із запорожцями, що нібито відбулася у вересні 1805 р. під час поїздки французького дипломата до місця свого призначення через Галац, Браїлів, Констанцу. Тоді, за словами І.Борщака, О.Себастьяні начебто пообіцяв козакам після розгрому Росії повернути стародавні вольності, що віднині захищатимуться Наполеоном. Більше того, він дав їм і ті самі прокламації, котрі нібито мали зберігатися в архівах України, Румунії чи Туреччини⁵⁴.

Однак, як стверджує В.Ададуров, номери справ в Архіві міністерства закордонних справ Франції, на які послався І.Борщак, стосуються тільки кінця XIX ст., а в документах, пов'язаних із 1805 р., не тільки немає жодної згадки про зустріч генерала з запорожцями, але й нічого подібного з натяків на можливість залучення українців до боротьби проти Росії. Навпаки, у звітах і листуванні О.Себастьяні стосовно його перебування в Туреччині зустрічаємо побоювання, що Росія може підбурити православне населення правобережжя

⁵¹ Цит. за: Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.39.

⁵² Там само. – С.39–40.

⁵³ Борщак І. Наполеон і Україна... – С.39.

⁵⁴ Там само. – С.40.

Дунаю до повстання проти Османської Порти⁵⁵. Таким чином, в оману вводилися дослідники, які, не маючи змоги працювати у французьких архівах, використовували працю І.Борщака, не сумніваючись в істинності наведеної там інформації.

Розвінчуванню міфів І.Борщака присвячено й останні праці В.Ададура⁵⁶. Зокрема, деякі сучасні історики продовжують стверджувати, нібито 1812 р. Наполеон мав намір заручитися підтримкою українських козаків⁵⁷. Натомість В.Ададура зазначає, що або козаки були надто зухвалими й не захотіли отримати незалежність із рук Наполеона, або щедрість обіцянок була недостатньою⁵⁸.

Після захисту докторської дисертації згаданий дослідник продовжує працювати над проблемою ставлення уряду Наполеона Бонапарта до південно-західних окраїн Російської імперії. Зокрема, він проаналізував усі меморандуми польських авторів, які на початку ХІХ ст. обстоювали перед французькими властями ідею відновлення незалежної Речі Посполитої⁵⁹. Саме твори цих авторів, на думку В.Ададура, стали одним із головних джерел інформації при формуванні уявлень імператора французів та його урядовців про південно-західні окраїни Російської імперії⁶⁰. У новій публікації на основі французьких недрукованих джерел дослідник також розглянув плани союзних Наполеонові поляків щодо Правобережної України, котрі мали здійснитися в разі перемоги французів над Росією⁶¹. Зокрема, аналізуючи плани імператора французів у 1812 р. у зв'язку з його уявленнями про тогочасні етносоціальні відносини, автор публікації дійшов слушного висновку, що французькому імператорові було зовсім невідоме сучасне розуміння поняття «українець», а єдиною «нацією», яка населяла Волинь, Поділля й Україну, була, в його уявленнях, річпосполитська шляхта⁶². В.Ададура звертається до цієї проблеми і в інших публікаціях⁶³. Так, на основі аналізу військового та дипломатичного листування, меморандумів з архівів Франції, Австрії, України, а також спогадів учасників кампанії 1812 р., дослідник реконструював ставлення імператора Наполеона до профранцузьки налаштованих

⁵⁵ Ададура В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.42–43.

⁵⁶ Див.: Ададура В.В. Юго-западные окраины Российской империи... – С.369–397.

⁵⁷ Михальчук П.А., Куций І.П. Нова історія України... – С.240.

⁵⁸ Adadurov V. La creation d'un mythe ukrainien sur Napoléon dans les travaux d'Elle Borschak et le fonctionnement de ce mythe dans le discours historique en Ukraine // Attentes et sens autour de la presence du mythe de Napoléon aujourd'hui. – Ajaccio, 2012. – Р.97.

⁵⁹ Ададура В.В. Меморандуми польських авторів початку ХІХ ст. як джерело уявлень уряду Наполеона про південно-західні окраїни Російської імперії // Український історичний журнал. – 2008. – №2. – С.154–169.

⁶⁰ Там само. – С.154.

⁶¹ Ададура В.В. Наполеонові «українці»: шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 р. // Краєзнавство. – 2012. – №4. – С.33–39.

⁶² Там само. – С.39.

⁶³ Ададура В.В. Между шляхтой и крестьянством: отношение французских государственных и военных деятелей к крестьянскому вопросу в западных губерниях Российской империи во время войны 1812 г. // Эпоха 1812 г. ... – С.124–129, 133; *Его же*. Лезюр // Отечественная война 1812 г. и освободительный поход русской армии 1813–1814 гг.: Энциклопедия: В 3 т. – Т.2. – Москва, 2012. – С.308; *Его же*. Морский // Там же. – С.516; *Его же*. «Наполеонида» // Там же. – С.561–562; *Его же*. Обернон // Там же. – С.605.

представників шляхетського стану «південних провінцій» колишньої Речі Посполитої⁶⁴.

І все ж створені І.Борщакіом міфи продовжують жити. Так, миколаївські автори Є.Мельников та В.Шкварець і далі стверджують, що «цікавим є ставлення Наполеона до української державної ідеї»⁶⁵. Слід зазначити, що згадані історики особливо некритично сприймають творчу спадщину І.Борщака⁶⁶. Водночас праця Є.Мельникова та В.Шкварця навряд чи може вважатися добротним науковим продуктом, адже в ній не подано посилань на джерела, які використовували автори.

Деякі сучасні українські історики продовжують стверджувати, що «з метою повернення українців, Наполеон обіцяв відродження незалежної республіки, ще раніше прагнуч залучити на свій бік козаків-задунайців»⁶⁷. Слід зазначити, що ця інформація, хоча й виникла на основі книги І.Борщака, але вона ніде документально не підтверджена, отже є дуже сумнівною. Як відомо, Наполеон 18 травня 1804 р.⁶⁸ був проголошений імператором французів і Франція стала імперією. На завойованих ним землях створювалися герцогства, королівства, князівства, але аж ніяк не республіки.

Не можна погодитися також і з твердженням авторів, які слідом за відомим українським істориком Н.Полонською-Василенко⁶⁹ повторили думку, нібито

«після вторгнення наполеонівської армії в Росію, вищі шари українського суспільства розділилися на дві групи: одні покладали надію на відродження незалежності України, інші зберігали лояльність до Росії. Останніх було більшість, оскільки про плани Наполеона щодо надання автономії козацькій Україні їм майже нічого не було відомо, а сприяння Франції полякам розцінювалося як загроза виникнення нової Речі Посполитої»⁷⁰.

⁶⁴ Ададуров В.В. Польское дворянство юго-запада России в планах Наполеона во время венсеней кампанії 1812 г. // История и историческая память: Межвуз. сб. науч. трудов. – Вып.6. – Саратов, 2012. – С.164–180.

⁶⁵ Мельников Є.О., Шкварець В.П. Ілько Борщак як земляк, подвижник долі, провісник української духовності. – Миколаїв, 2012. – С.96–97.

⁶⁶ Див.: Шкварець В.П. Ілля Борщак: Життя, діяльність, творчість. – Миколаїв, 2002; Його ж. Борщак Ілля Львович // Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого: Навч. посіб. – Миколаїв, 2004. – С.35–43; Мельников Є.О. Ілля Борщак – військовий, дипломат, учений // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського: Серія «Історичні науки». – Вип.27. – Миколаїв, 2009. – С.157–165; Його ж. Бібліографічні сторінки життя та діяльності Григорія Орлика в науково-публіцистичній спадщині Іллі Борщака // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. – Вип.2. – Тернопіль, 2010. – С.302–307; Його ж. Політично-історичні портрети Івана Мазепи та Пилипа Орлика в науково-дослідницьких працях Іллі Борщака // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського: Історичні науки. – Вип.32. – Миколаїв, 2012. – С.251–255; Його ж. Французькі політичні інтриги та діяльність гетьмана К.Розумовського у наукових дослідженнях Іллі Борщака // Наукові праці Запорізького національного університету. – Вип. XXXIV. – Запоріжжя, 2012. – С.271–274.

⁶⁷ Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України: Навч. посіб. – К., 2010. – С.212.

⁶⁸ Усі дати наводяться за новим стилем.

⁶⁹ Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – С.280–281.

⁷⁰ Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України. – С.213.

Зазначимо, що на сьогодні не знайдено документальних підтверджень того, нібито серед дворянства в Україні циркулювали думки про незалежність. Навпаки, у своїй більшості вони ненавиділи й боялися імператора французів, віддано служили Росії. Так, наприклад, нащадок козацького старшинського роду, один із вищих урядовців Російської імперії граф В.Кочубей називав Наполеона «дияволом, якого породило пекло» та застерігав «від махінацій і провокацій із боку поляків»⁷¹. Про погляди сина останнього українського гетьмана, світлішого князя А.Розумовського його біограф писав: «Ненависть до Наполеона була вже головним важелем його політичної діяльності»⁷². Водночас відомий український письменник І.Котляревський, який сформував у містечку Горошені Хорольського повіту 5-й Полтавський полк і став його командиром, доповідав малоросійському генерал-губернаторові князеві Я.Лобанову-Ростовському: «Більша частина вступає в козаки з задоволенням, охоче та без жодного смутку»⁷³. Можна погодитись із твердженням канадського історика О.Субтельного, що «антицарські настрої були явищем винятковим»⁷⁴, і величезна більшість українців вірно й завзято боронили імперію»⁷⁵. Так, уже під час війни 1812 р. польський офіцер наполеонівської армії Г.Брандт вислухав передсмертні слова солдата російської армії – українця: «Ви – сміливі люди, але ваш цар мусить бути недоброю людиною. Що йому зробив наш цар? Чого він шукає в нашій Вітчизні? Піднімайся, свята Русь, обороняйся, захищай нашу релігію, нашого царя»⁷⁶.

Нерідко сучасні українські дослідники створюють нові міфи. Так, говорячи про задуми імператора французів, стверджується, що «відомо й про плани Наполеона переселити частину козаків на береги Рейну, щоб створити заслон проти можливого нападу з боку Німеччини, але цей задум не був реалізований»⁷⁷. Незрозуміло, що саме мається на увазі під поняттям «Німеччина», адже в той час німецькі землі не були єдиною державою. А також звідки автори почерпнули таку інформацію? Як відомо, Наполеон 12 липня 1806 р. створив Рейнську конфедерацію та став її протектором⁷⁸. Священна

⁷¹ Цит. за: Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.81.

⁷² Васильчиков А.А. Семейство Розумовских. – Т.4. – Ч.2. – Санкт-Петербург, 1887. – С.308.

⁷³ Цит. за: Павловский И.Ф. Участие И.П.Котляревского в формировании малороссийских козацких полков в 1812 г. // Киевская старина. – 1905. – №6. – С.315.

⁷⁴ Селянин Я.Мочуговский (а ні дрібний дідич, як стверджував І.Борщак; див.: *Борщак І. Наполеон і Україна*. – С.105) схвалював наступ Наполеона на Росію; відставний солдат Ф.Гуцан заявив, що воювати не проти французів, а проти москалів; колезький асесор В.Л.Лукашевич проголосив тост за здоров'я Наполеона. Утім, як свідчать джерела, це все сталося 1807 р. (див.: *Павловский И.Ф. Дела об государственной измене и нарушении общего спокойствия, производившиеся в Малороссии в 1807 г. // Киевская старина*. – 1903. – Кн.12. – С.136–138); *Троцкий І. До історії революційного руху на Україні на початку ХІХ ст. // Прапор марксизму*. – Х., 1930. – №2. – С.156–158.

⁷⁵ Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. – К., 1991. – С.189.

⁷⁶ Цит. за: Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.82.

⁷⁷ Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України. – С.213. Цю ж інформацію автори вмістили й у попередніх редакціях (див.: *Мицик Ю.А. Історія України: Посіб. для вступників для вищих навчальних закладів*. – К., 2001. – С.16; *Бажан О.Г., Білоусько О.А., Власов В.С., Мицик Ю.А. Історія України: Навч. посіб.* – К., 2006. – С.243–244; *Кульчицький С.В., Мицик Ю.А., Власов В.С. Історія України: Довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів*. – К., 2010. – С.211–212).

⁷⁸ Див.: *Kerautret M. Le grands traités de l'empire (1804–1810)*. – Т.2. – Paris, 2004. – Р.205–221.

Римська імперія німецької нації перестала існувати. У 1808 р. до складу Рейнського союзу ввійшли майже всі німецькі держави, за винятком Пруссії. Таким чином, Наполеон досяг тут майже цілковитої гегемонії. До того ж існувало й герцогство Варшавське, котре також контролювало потенційно небезпечну Пруссію. Таким чином, імператор французів не мав потреби переселяти козаків на береги Рейну для захисту Франції⁷⁹.

Деякі дослідники йдуть ще далі, повторюючи твердження І.Борщака про використання французьким урядом у своїх цілях української проблеми під час підготовки до війни 1812 р., про проект французького дипломата Е.Годена щодо необхідності організації народного повстання в Україні проти російської влади та про меморандум Бургуена (якого чомусь іменують Бургуангом) щодо невдоволення українців існуючим режимом⁸⁰. Зокрема, історики також стверджують, що з початку XIX ст. «французькі дипломати й політики публічно звинувачують Росію в поневоленні українського козацтва»⁸¹. Водночас, слідом за А.Абаліхіним, деякі автори стверджують, що французькі політичні діячі «планували відправити в Індію 80 тис. українських кавалеристів»⁸². Мовляв, «Наполеон плекав думки про створення Українського князівства під патронажем свого брата, однак такі плани не виходили, мабуть, за рамки кабінетних міркувань»⁸³. Слід зазначити, що, як свідчать різного роду джерела, насамперед архівні, можна говорити лише про певне зацікавлення імператора французів цим регіоном Російської імперії, котре здебільшого зумовлювалося представленими йому польськими діячами планами⁸⁴.

Нерідко порушуються хронологічні рамки подій. Так, стверджується, що колишній вождь польського повстання проти Росії Т.Костюшко в 1798 р. «звернувся до Наполеона з характерним для імперськи налаштованої еліти Варшави проханням. Він уважав, що імператор Франції повинен забезпечити Польщі кордони від Риги до Одеси, від Гданська до Угорщини, включаючи, природно, Галичину»⁸⁵. Зазначимо, що це також не відповідає дійсності. У цей час Наполеон хоча й мав найвищий чин французької армії, але не був керівником держави. Це було відомо Т.Костюшкові, який перебував у той час в еміграції у Франції. Тому-то він і не міг тоді звернутися до генерала Бонапарта з подібною пропозицією. Утім, подія, про яку згадують дослідники, насправді відбулася в листопаді 1806 р. Загальновідомо, що напередодні вступу в польські володіння Пруссії імператор французів, щоб збудити ентузіазм поляків, звернувся до Т.Костюшка⁸⁶. Проте легендарний повстанець 1794 р. після нечітких заяв Наполеона з приводу подальшої долі його Батьківщини не вірив, що володар Франції насправді відновить Польщу.

⁷⁹ Захарчук О.Н. Элементы мифологизации наполеоноведения... – С.83.

⁸⁰ Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко І.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Х., 2010. – С.236.

⁸¹ Там само.

⁸² Там само. Див. також: Абаліхін Б.А. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – С.8.

⁸³ Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко І.І. Неупереджений погляд... – С.236.

⁸⁴ Захарчук О.Н. Проекты польского генерала Михала Соколыницкого... – С.201.

⁸⁵ Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко І.І. Неупереджений погляд... – С.236.

⁸⁶ Марбо М. Мемуары генерала барона де Марбо. – Москва, 2005. – С.191.

Водночас Т.Костюшко зажадав від Наполеона виконання трьох вимог, головна з яких – відбудова Речі Посполитої в її колишніх кордонах⁸⁷. Імператор французів не хотів зв'язувати себе якимись обіцянками до того часу, поки поляки самі не почнуть боротьбу проти своїх поневолювачів, тож він категорично відмовив⁸⁸.

Ще один приклад антинауковості – матеріал Р.Кривоноса⁸⁹. Висвітлюючи біографію Наполеона Бонапарта, автор привласнив інформацію В.Гордієнка⁹⁰, ніде не пославшись на нього⁹¹. Слід зазначити, що коли В.Гордієнко (помер у 1994 р.) писав свій текст для однієї з енциклопедій, то із зазначеної проблеми, крім книги І.Борщака і праць радянських дослідників, жодної інформації про ставлення Наполеона до України не було. Відтак його стаття на сьогоднішній день віддзеркалює історіографічну ситуацію двадцятирічної давнини, про що явно невідомо Р.Кривоносові. Цікаво, що дослідник також стверджує, нібито за участь у війні з Росією імператор французів обіцяв Австрії віддати Волинь⁹². Слід підкреслити, якщо Оттоманській Порті Наполеон у березні 1812 р. справді пообіцяв повернути всі її володіння, завойовані Росією за останні 60 років, але за умови, що вона укладе з Францією антиросійський союз⁹³, то стосовно Габсбурзької імперії подібні обіцянки офіційно не задокументовано. Це – вигадка радянської історіографії⁹⁴, представники котрої стверджували, нібито Наполеон намагався завоювати та розчленувати Росію⁹⁵. Проте завдяки праці В.Ададурова вдалося розвіяти цей міф. Зокрема, працюючи в Архіві міністерства закордонних справ Австрії, дослідник віднайшов протоколи французько-австрійських переговорів про укладення двостороннього альянсу. У жодному з них нічого не йшлося про

⁸⁷ Федосова Е.И. Польский вопрос во внешней политике Первой империи во Франции. – Москва, 1980. – С.25–26.

⁸⁸ Correspondance de Napoléon I-er, publiée par ordre de Napoléon III. – Т.14. – Paris, 1863. – Р.157.

⁸⁹ Кривонос Р. Наполеон І // Політична енциклопедія. – К., 2011. – С.475–476.

⁹⁰ Гордієнко В. Наполеон І Бонапарт // Довідник з історії України. – С.495.

⁹¹ Див.: Кривонос Р. Наполеон І. – С.476.

⁹² Там само.

⁹³ Архив внешней политики Российской империи. – Ф.133. – Оп.1. – Д.1982. – Л.207–208 об.

⁹⁴ Див.: Звавич И.С. Меттерних и Отечественная война 1812 г. // Исторические записки. – Т.1. – Москва, 1945. – С.104; Кан С.Б. Дипломатические отношения в годы консульства и империи // История дипломатии / Под ред. В.А.Зорина, С.Д.Сказкина, В.М.Хвостова. – Т.1. – Москва, 1959. – С.483; Буцик А.К. Вітчизняна війна 1812 // Українська радянська енциклопедія. – К., 1960. – Т.2. – С.505; Абалихін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – С.10; Бескровный Л.Г. Отечественная война 1812 г. – Москва, 1962. – С.141; Котов В.Н. Завойовницькі плани Наполеона І щодо України та їх крах // Там само. – С.82; Абалихін Б.С. Отечественная война 1812 г.: Участие украинского народа в борьбе с наполеоновским нашествием // История Украинской ССР. – Т.4. – К., 1983. – С.46; Его же. Борьба с наполеоновской армией на юго-западе России в период Отечественной войны 1812 г. – Волгоград, 2012. – С.84. В основі монографії – докторська дисертація, захищена автором ще в 1979 р. (див.: Абалихін Б.С. Борьба с наполеоновской армией на юго-западе России в период Отечественной войны 1812 г.: Автореф. ... дисс. д-ра ист. наук. – Саратов, 1979. – 36 с.).

⁹⁵ Барер И. Война 1812 года // Исторический журнал. – 1937. – №8. – С.45; Пичета В.И. Великий полководец // Знамя. – 1942. – №1/2. – С.355–356; Тифлисова А. Политические планы Наполеона относительно России: краткое изложение доклада В.И.Пичеты // Исторический журнал. – 1942. – №10. – С.139; Ливчак Б.Ф. Народное ополчение в вооружённых силах России // Учёные труды Свердловского юридического института. – Т.ІV. – Свердловск, 1961. – С.58; Бескровный Л.Г. Отечественная война 1812 г. – С.152, 593.

попередній розподіл територій⁹⁶. Так, у таємних статтях схваленого 19 лютого 1812 р. проекту договору говорилося лише про те, що «в разі щасливого завершення війни його величність імператор французів зобов'язується забезпечити його величності імператорові Австрії відшкодування та компенсації за втрати і збитки, яких він може зазнати через співпрацю під час війни»⁹⁷. Далі йшов перелік об'єктів, які могли зацікавити Габсбургів, затверджений Францем І. Проте Волинь там не фігурувала, оскільки офіційний Відень, щоб не посваритися з Петербургом, на цю територію й не претендував. Першими та єдиними у списку були дунайські князівства, окуповані на цей час російськими військами⁹⁸. Зазначимо, що під час війни 1812 р. Австрія не порушувала російського кордону, а Росія – австрійського, адже перша другий війни офіційно не оголошувала⁹⁹. Зокрема, австрійський корпус генерала К.Ф.Шварценберга, що входив до складу Великої армії, як відомо, вступив на територію Росії з території Варшавського герцогства, а не з Галичини.

Водночас Р.Кривонос започатковує нові міфи. Так, він стверджує, що після невдачі британських морських атак на Булонь 26 березня 1802 р. було укладено формальний договір із Лондоном¹⁰⁰. Насправді Великобританія змушена була підписати мир із Францією та її союзниками в Ам'єні після впевнених перемог французів на континенті, унаслідок чого друга антифранцузька коаліція фактично розпалася й Англія залишилася без союзників¹⁰¹.

Р.Кривонос також стверджує, що за умовами Шенбрунського миру, який було укладено 1809 р. між Габсбурзькою імперією та Францією, австрійська принцеса ерцгерцогиня Марія-Луїза вийшла заміж за Наполеона¹⁰². Утім, як свідчать джерела, жодна зі статей договору цього факту не підтверджує¹⁰³. Відомо, що переговори про одруження Наполеона з Марією-Луїзою розпочалися за кілька місяців після підписання Шенбрунського миру.

Далі Р.Кривонос припускається найбільшої помилки, стверджуючи, що в «Битві народів» під Ляйпцигом (16–19 жовтня 1813 р.) французьку армію було остаточно розгромлено¹⁰⁴. Проте, як відомо, попри важкі втрати, їй вдалося зберегти головні сили, завдати 30 жовтня поразки біля Ганау австро-баварським військам під командуванням генерала графа К.Ф.Вреде та відступити у Францію¹⁰⁵.

⁹⁶ Захарчук О.М. Польське питання в дипломатії Наполеона Бонапарта: нові підходи до висвітлення проблеми у сучасній російській історіографії // Український історичний журнал. – 2013. – №3. – С.199.

⁹⁷ Цит. за: Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.331.

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ Богданович М.И. История Отечественной войны 1812 г. по достоверным источникам. – Т.1. – Москва, 1859. – С.77.

¹⁰⁰ Кривонос Р. Наполеон І. – С.475.

¹⁰¹ Див.: Захарчук О.М. Затишшя перед бурєю: Ам'єнський мир // Історичний календар. – Вип. 8. – К., 2002. – С.155–163.

¹⁰² Кривонос Р. Наполеон І. – С.476.

¹⁰³ Див.: Kerautret M. Le grands traités de l'empire... – Т.2. – Р.447–456.

¹⁰⁴ Кривонос Р. Наполеон І. – С.476.

¹⁰⁵ Див.: Чандлер Д. Военные кампании Наполеона: Триумф и трагедия завоевателя. – Москва, 1999. – С.555–571; Лащук А. Наполеон: История всех походов и битв: 1796–1815. – Москва, 2008. – С.660–690; Попов А.И., Васильев А.А. Лейпциг // Заграничные походы русской армии... – Т.1. – С.707–729; Васильев А.А. Ганау // Там же. – С.292–299.

Геополітичному становищу Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XIX ст. та її місцю в планах Росії на міжнародній арені приділив увагу А.Філінюк, узагальнивши загальновідомі факти¹⁰⁶. Так, автор, слідом за І.Борщаком, знову стверджує, що коли Наполеон 1804 р. став імператором,

«французькі дипломати намагалися ініціювати антиросійське повстання в Україні, і тим самим забезпечити собі підтримку з боку українців. Робилося це під гаслом сприяння відродженню “козацької нації”, допомоги у знищенні ярма гноблення. Водночас у справжніх імперських планах офіційного Парижа місця українцям не знаходилося»¹⁰⁷.

Дуже суперечливим є також твердження А.Філінюка, що після французько-австрійської війни 1809 р. Наполеон пообіцяв полякам відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 р.¹⁰⁸ Слід зазначити, що польське питання було для французького володаря лише засобом досягнення головної військово-політичної мети – встановлення гегемонії своєї країни в Європі. Зокрема, він активно використовував його як засіб тиску на Росію, Австрію та Пруссію, котрі свого часу розділили Річ Посполиту. У жодному офіційному документі імператора французів не зафіксовано обіцянок щодо відновлення польської державності, адже Наполеон розумів, що, зробивши це в кордонах 1772 р., він увійде в довготривалий збройний конфлікт із цими державами¹⁰⁹. Тому не випадково, за його власним висловом, він завжди вважав Польщу «засобом, а не метою»¹¹⁰. За свідченням секретаря-архівіста Наполеона барона А.Ж.Ф.Фена, у березні 1812 р. той заявив своїм міністрам, що «відновити Польщу дуже корисно для Європи, оскільки це захистить її від Росії, але воювати заради цього не варто»¹¹¹. Утім, попри все, певна частина польської еліти все ж таки розраховувала на допомогу Франції.

Українським є твердження історика про те, що напередодні війни 1812 р. виявилось, нібито супроти Росії були налаштовані найбільші держави континенту: Австрія виявляла незадоволення тим, що Росія відібрала в неї Галичину, Пруссія – через втрату Білостоцького округу, Швеція – Фінляндії¹¹². Насамперед слід відзначити, що А.Філінюк сам собі суперечить. Так, він спочатку загальною вірною вказує, що, згідно з Шенбрунським (в автора чомусь Шьорнбурнським) миром 1809 р. – майже вся Західна Галичина відійшла до герцогства Варшавського й лише невеличкий Тернопільський

¹⁰⁶ Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: тенденції розвитку і соціальні трансформації. – Кам'янець-Подільський, 2010.

¹⁰⁷ Там само. – С.334.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Захарчук О.Н. Российская империя в дипломатии Наполеона Бонапарта (1805–1807 гг.) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. – Вип.87. – №8. – Чернівці, 2011. – С.32.

¹¹⁰ Посольство графа П.А.Толстого в Парижі в 1807 і 1808 гг. / Под ред. Н.К.Шильдера // Сборник Императорского русского исторического общества. – Т.89. – Санкт-Петербург, 1893. – С.ХІ.

¹¹¹ Fain A. Manuscrit de l'an 1812. – Т.2. – Paris, 1827. – Р.50.

¹¹² Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX ст. ... – С.337.

округ – отримала Росія¹¹³. Утім, віденський кабінет ще після одруження доньки Франца І Марії-Луїзи з Наполеоном з огляду на різні обставини продемонстрував свою готовність до зближення з Францією. Так, згідно з Паризьким союзним договором, підписаним 15 березня 1812 р., Австрія для участі у поході Великої армії проти Росії виставила 30-тисячний корпус під командуванням К.Ф.Шварценберга взамін на гарантії недоторканності своїх кордонів і в розрахунку на можливі територіальні прирощування. Зокрема за 5-ю таємною статтею Наполеон гарантував австрійському імператорові недоторканність його польських володінь у Галичині¹¹⁴. Але, як уже зазначалося, Габсбурзька імперія війну Росії офіційно не оголошувала.

Стосовно Пруссії, то після розгрому французькими військами 14 жовтня 1806 р. під Єною та Ауерштедтом її армії й наступного Тільзитського миру (7 липня 1807 р.¹¹⁵), Пруське королівство залишилося на мапі Європи, хоча й в інших кордонах (втративши близько половини своєї території¹¹⁶), тільки завдяки заступництву російського імператора під час особистих зустрічей Наполеона І та Олександра І, що відбулися 25–26 червня 1807 р. у Тільзиті¹¹⁷. Як відомо, напередодні війни Франції з Росією Пруссія під тиском французької дипломатії змушена була стати союзником Наполеона. Так, згідно з договором з Францією, що був підписаний 24 лютого 1812 р.¹¹⁸, Пруське королівство хоча й виставило у війні 1812 р. 20-тисячний корпус, котрий діяв у складі Великої армії, але, як і Австрія, офіційно війну Росії не оголошувало¹¹⁹.

Швеція спочатку дійсно була невдоволена втратою Фінляндії внаслідок російсько-шведської війни 1808–1809 рр. Утім, коли 27 січня 1812 р. французькі війська під командуванням маршала Н.Даву, згідно з наказом Наполеона, захопили шведську Померанію, новий спадкоємець престолу Карл Юган різко змінив зовнішньополітичний курс. Так, 5 квітня 1812 р. у Петербурзі було підписано російсько-шведський союзний договір. Швеція ще раз відмовлялася від Фінляндії, а Росія погоджувалася на приєднання до Швеції Норвегії, яка належала королю Данії (ст.5). Згідно з договором, також передбачалася спільна експедиція проти Франції у складі 25–30 тис. шведів та 15–20 тис. росіян. Об'єднаний корпус повинен був висадитися в будь-якому куточку на узбережжі Північної Німеччини (ст.4). Документ також передбачав створення антифранцузького оборонно-наступального союзу між Росією та Швецією¹²⁰. На думку сучасного російського дослідника В.Рогинського,

¹¹³ Там само. – С.335.

¹¹⁴ *Kerautret M. Le grands traités de l'empire...* – Т.3. – Р.56.

¹¹⁵ Договір між Росією та Францією ратифіковано 9 липня 1807 р. Водночас було підписано французько-пруський мир.

¹¹⁶ Див.: *Kerautret M. Le grands traités de l'empire...* – Т.2. – Р.291–300.

¹¹⁷ Див.: Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы Российского министерства иностранных дел. – Т.3. – Москва, 1970. – С.638; *Искюль С.Н.* Внешняя политика России и германские государства (1801–1812 гг.). – Москва, 2007. – С.136–140, 145.

¹¹⁸ Див.: *Kerautret M. Le grands traités de l'empire...* – Т.3. – Р.35–47; *Герасимова Г.И.* Пруско-французский договор // Отечественная война 1812 г. и освободительный поход русской армии... – Т.3. – С.165–166.

¹¹⁹ *Богданович М.И.* История Отечественной войны 1812 г. ... – Т.1. – С.77.

¹²⁰ Див.: Внешняя политика России XIX и начала XX века: Документы Российского министерства иностранных дел. – Т.6. – Москва, 1962. – С.318–328; Россия и Швеция: документы

«російсько-шведський союз був першим каменем у фундаменті нової антинаполеонівської коаліції, до якої надалі приєдналася Великобританія, а після поразки Наполеона в Росії – Пруссія та Австрія»¹²¹.

Таким чином, сучасна українська історіографія вкрай повільно звільняється від стереотипів в оцінці історичних подій доби Наполеона Бонапарта. Попри те, почали з'являтися праці, в яких по-новому розкрито ставлення французького уряду до південно-західних окраїн Російської імперії. Це стало можливим завдяки використанню нових, головним чином зарубіжних джерел. Утім, деякі автори й надалі продовжують ігнорувати очевидні факти. Для виправлення ситуації, на нашу думку, необхідне застосування нових методологічних підходів при дослідженні окресленої проблеми. Слід також уважніше поставитися до аналізу сучасних публікацій джерельного матеріалу та критичніше підійти до оцінки історіографічних праць відповідної тематики, зокрема до спадщини І.Борщака.

и материалы: 1809–1818. – Москва, 1985. – С.123–131. Див. також: *Рогинский В.В.* Борьба за Скандинавию: Международные отношения на Севере Европы в эпоху наполеоновских войн (1805–1815). – Москва, 2012. – С.249–252.

¹²¹ *Рогинский В.В.* Борьба за Скандинавию... – С.259.

The article deals with the views of contemporary Ukrainian historiography on the plans of Napoleon's government, concerning the southwest provinces of the Russian empire. It is notified, that during the last years, the national historiography has enriched oneself with new studies, where there is a new look given to different aspects of the war of the year 1812.

Keywords: *Napoléon Bonaparte, memorandum, Russian Empire, southwestern provinces, Borschak, Sokolnicki, contemporary Ukrainian historiography.*

